

Büyük Taarruz Öncesi Diploması: Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey'in Londra Misyonu

İrşat SARIALIOĞLU*

Geliş Tarihi (Received): 11.04.2022– Kabul Tarihi (Accepted): 11.05.2022

Öz

Büyük Millet Meclisi hükümetinin Dâhiliye Vekili Ali Fethi (Okyar) Bey, 3 Temmuz 1922'de Avrupa'da tedavi görmek meclisten için iki aylık izne ayrılmış, bu süre zarfında İngiltere ve Fransa'nın Türkiye ve Yunanistan'a sunduğu Mart 1922 tarihli barış şartları üzerine İtalya, Fransa ve İngiltere'de müzakerelerde bulunmuştur. Roma ve Paris'in ardından 30 Temmuz 1922'de Londra'ya giden Fethi Bey, diğer ülkelerin aksine burada üst düzey görüşmelerde bulunamamıştır. Ağustos ayı boyunca Fethi Bey'in İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'la müzakere talepleri çeşitli bahanelerle reddedilmiş, Fethi Bey ancak dış politikayı etkileme imkanı olmayan ikinci düzey yetkililerle görüşebilmiştir. Mevcut literatüre Fethi Bey'in Londra misyonunun başarısızlıkla sonuçlandığı ve bunun ardından Büyük Taarruz kararının alındığı kanısı hâkimdir. Oysaki Büyük Taarruz öncesi Mustafa Kemal Paşa'yla Fethi Bey arasında gerçekleşen görüşme ve yazışmalar farklı bir yoruma olanak sağlamaktadır. Fethi Bey'in anılarında belirttiği bu görüşmelere göre; azami gizlilik içerisinde yürütülen taarruz hazırlıklarında, İngiltere'nin durumun farkına varmasının geciktirilmesi büyük bir önem taşımaktadır ve Fethi Bey'in Londra misyonunun asıl hedefi budur. Fethi Bey'in Avrupa ziyareti, İtalya, Fransa ve İngiltere nezdinde barış görüşmeleri yapmaktan ziyade, bukanı uyandırarak taarruz gerçekleşene kadar İngiltere'nin fiili bir müdahalesini önlemek ve milli mücadele lehine ve İngiltere hükümeti aleyhine kamuoyu oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada, Fethi Bey'in Büyük Taarruzdan hemen önce gerçekleşen Londra ziyareti taarruzun gizliliğini korumak için alınan tedbirlerden biri, bir diploması manevrası olarak ele alınmış ve Fethi Bey'in bu süre zarfında İngiliz hükümeti nezdindeki girişimleri ve Londra'da yürüttüğü kamuoyu oluşturma faaliyetleri incelenmiştir. Çalışmanın temel kaynağını Fethi Bey'in anıları ve İngiliz arşiv evrakı oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Büyük Taarruz, Türk-İngiliz İlişkileri, Ali Fethi (Okyar) Bey, Lloyd George.

Diplomacy Before the Turkish Great Offensive: The London Mission of Ali Fethi Bey, the Interior Minister

Abstract

Ali Fethi (Okyar) Bey, the interior minister of the Grand National Assembly government, took a two-month leave on 3 July 1922 to receive treatment in Europe. During this time, he conducted negotiations in Italy, France and England on the joint peace terms of March 1922, which England and France presented to Turkey and Greece. He arrived in London on 30 July 1922 after Rome and Paris; but unlike other countries, he could not hold high-level talks there. During August, his requests to meet with Foreign Minister Lord Curzon were rejected on various excuses. He could only meet with secondary officials who had no power to influence the foreign policy. Therefore, the current literature is dominated by the opinion that Fethi Bey's London mission ended in failure and the Turkish Great Offensive decision was taken after that. However, the meetings and correspondence between Mustafa Kemal Pasha and Fethi Bey before the Turkish Great Offensive allows for a different interpretation. According to these meetings, which Fethi Bey mentioned in his memoirs, delaying the England's realization of the situation was of great importance for the preparations for the Turkish offensive, which was carried out with the utmost secrecy, and this was the main goal of Fethi Bey's London mission. The main purpose of Fethi Bey's visit to Europe was to prevent an actual intervention by England until the attack takes place, and to create public opinion in favor of the national struggle and against the British government, rather than holding peace talks with Italy, France and England. In this study, Fethi Bey's visit to London, which took place just before the Great Offensive, was considered as one of the measures taken to protect the confidentiality of the attack, as a diplomatic maneuver, and Fethi Bey's attempts at the British government and his public opinion-building activities in London were examined. The main source of the study is Fethi Bey's memoirs and British archive documents.

Keywords: Turkish Foreign Policy, the Turkish Great Offensive, Anglo-Turkish Relations, Ali Fethi (Okyar), Lloyd George.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü, irsat.sarialioglu@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7835-0746

Giriş

Büyük Millet Meclisi hükümetinin Dâhiliye Vekili Ali Fethi (Okyar) Bey, 3 Temmuz 1922'de Avrupa'da tedavi görmek meclisten için iki aylık izne ayrılmış, bu süre zarfında İngiltere ve Fransa'nın Türkiye ve Yunanistan'a sunduğu Mart 1922 tarihli barış şartları üzerine İtalya, Fransa ve İngiltere'de müzakerelerde bulunmuştur. Fethi Bey'in yolculuğunun ilk durağı Roma olmuş, burada İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza ile görüşmüştür. Ardından, 23 Temmuz'da Paris'te Fransa Cumhurbaşkanı Raymond Poincaré ve Henry Franklin-Bouillon ile görüşen Fethi Bey (Tansel, 1974, s. 57; Duran, 1985, s. 20), 30 Temmuz 1922'de Londra'ya ulaşmış (Sarıhan, 2006, s. 557) ve tüm Ağustos ayını burada geçirmiştir. Fethi Bey'in 17 Temmuz'da Marsilya'ya ulaşmasıyla başlayan ve 12 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa'nın dönmesini salık verdiği telgrafıyla (Duran, 1985, s. 20) neticelenen diplomatik misyonunun ana uğrağı Londra'dır. Fethi Bey'in bu süreçte yürüttüğü diplomatik girişimlerin temel hedefinde de İngiltere Hükümeti vardır. Zira İngiltere Hükümeti, bu dönemde Ankara'nın barış yolundaki en önemli engeli ve Meclis Hükümetinin ileri sürdüğü barış şartlarının başta gelen muhalifidir.

Fethi Bey'in 1922 yılında Londra'ya gerçekleştirdiği ziyaretin gerçek amacına ilişkin yer yer bazı tartışmalarla karşılaşılsa da Türk dış politikası literatüründeki genel kanı, Ankara Hükümetinin, dönemin Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey aracılığıyla 7-22 Mart tarihleri arasında Roma, Paris ve Londra'da yürüttüğü barış görüşmelerinden bir netice alamayınca, son bir defa müttefik devletler nezdinde diplomatik bir girişimde bulunmaya karar vererek Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey'i Avrupa'ya gönderdiği ve bu son barış girişiminin de sonuçsuz kalmasıyla taarruz kararı aldığı yolundadır.¹ Fakat, Fethi Bey'in anıları göz önüne alındığında misyonun daha farklı hedefleri olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunların başında taarruz harekâtının gizliliğine diplomasi yoluyla katkı sağlamak ve mevcut İngiltere Hükümetinin tutumunun Ankara'ya taarruzdan başka çıkar yol bırakmadığı yolunda kanaat oluşturmak gelmektedir.

Bu çalışmada Fethi Bey'in Londra misyonuna, literatürdeki genel kanının aksine, taarruzun gizliliğine hizmet eden bir diplomatik girişim olarak bakılacaktır. Bu çerçevede ilk önce, Ağustos 1922 tarihli bu diplomatik girişimin nasıl bir siyasal konjonktürde cereyan ettiği ortaya konulacaktır. Bunun için Milli Mücadele hareketiyle İngiltere Hükümeti arasındaki

¹ Türk Dış Politikasına ilişkin literatürün temel kaynakları olan Sonyel (1991, ss. 262-264), Gönlübol ve Sar (1982, s. 46), Gönlübol ve Sar (2013, s. 44), Uzgel ve Kürkçüoğlu (2002, s. 146) ve bunların yanı sıra Milli Mücadele ve Büyük Taarruz harekâtına ilişkin Tansel (1974, s. 158), Cebesoy, (2002, s.64), Duran (1985, s.20), Çufalı (1999, s.802-803); Babaoğlu (2021, ss. 347-366) gibi kaynaklarda Fethi Bey'in Londra misyonu, taarruz öncesi son bir barış girişimi olarak ele alınmaktadır. Bu temel kaynakların yanı sıra, Fethi Okyar'ın biyografi yazarı İhsan Sabri Balkaya'nın, (2005, ss. 143-167) ve Borak'ın (1990, ss. 381-390) eserlerinde konuya farklı yaklaşımlar ve Fethi Bey'in Londra misyonu Büyük Taarruz harekâtının gizliliği bağlamında ele alınmıştır.

ilişkilere odaklanılacak, devamında İngiltere kamuoyunun genel eğiliminin ve hükümetle muhalefetin Milli Mücadele karşısındaki tutum farklılığının altı çizilmeye çalışılacaktır. Ardından, Fethi Bey'in anıları ve dönemin tanıklıkları üzerinden Fethi Bey'in Londra misyonunun hedefleri tartışmaya açılacak ve bu bağlamda Fethi Bey'in Londra'da yürüttüğü faaliyetler mercek altına alınacaktır. Son olarak ise Fethi Bey'in Londra misyonunun yarattığı etkiler üzerine yoğunlaşılacaktır.

1. Misyonun Siyasal Konjunktürü: Ankara-Londra Arası İlişkilerin Genel Seyri ve İngiltere'de Kamuoyunun Durumu

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Hindistan yolunun güvenliği ve petrolün artan önemi sebebiyle Ortadoğu bölgesinde denetim kurmak ve stratejik önemi haiz İstanbul ve Boğazlar bölgesinde etkin konumda olmak, İngiltere dış politikasının temel önceliklerinden biriydi. İngiltere bölgeye dair politikasını kendisine bağımlı güçsüz bir Osmanlı Sultanı, Batı Anadolu'da Yunanistan, Anadolu'da ortaya çıkması planlanan Kürt ve Ermeni Devletleri ile güney bölgelerde Arap Şeyhlikleriyle işbirliği temelleri üzerine kurmuştu. Anadolu'da ortaya çıkan hareket ise İngiltere'yi endişelendirmekteydi. Bu sebeple, Mondros Mütarekesinin ardından İngiltere, Yunanistan'ı Anadolu'da kendi emperyal siyasetinin bir aracına dönüştürmüştü. Yunanistan'ın İzmir'i işgalinin Anadolu'da yarattığı muazzam tepki ise İngiltere'nin hedeflediğinin aksine Milli Mücadele hareketine hız kazandırmış ve hareket zaman içerisinde gücünü ortaya koydukça İngiltere bu hareketle ilişki kurmak zorunda kalmıştır (Uzgel ve Kürkcüoğlu, 2002, ss. 139-140).

Milli Mücadele hareketinin cephede ve diplomasi alanında sağladığı başarıların etkisiyle 1922 yılından itibaren Ankara Hükümetine karşı izlenmesi gereken politika konusunda Majestelerinin Hükümeti içerisinde önemli görüş ayrılıkları meydana gelmiştir. Zaten, Ocak 1919'da Liberal Parti, Muhafazakâr Parti ve İşçi Partisi'nin kurduğu Lloyd George'un başbakanlığındaki koalisyon hükümetinde başından beri en çok tartışma yaşanan alan dış politikaydı. Türk-Yunan Savaşı ve İngiltere'nin Ankara'ya yönelik tutumu ise koalisyon içerisinde dış politikaya ilişkin tartışmaların en zorlu kısmını oluşturmaktaydı (Morgan, 1979, ss. 318-330). Nitekim, Muhafazakâr Parti üyelerinin çekilmesiyle düşen koalisyonun sonunu da Türk meselesi getirecekti (Çufalı, 1999, ss. 801-820). 1922 yılına gelindiğinde Başbakan Lloyd George'un başını çektiği Yunanistan'ı desteklemeye devam etme fikrinin karşısında, bazı ödünlerde bulunup Türklerle anlaşmaya varma fikri hem parlamento içerisinde hem de kamuoyunda ciddi taraftar toplamaya başlamıştı (İngiliz Belgelerinde Atatürk, 2000, No: 82, ss. 211-215). Buradaki temel endişe, İngiltere'nin kendisini

Müslümanların düşmanı olarak göstermeye devam ettiği takdirde Hindistan'daki kendi tebaasını dahi kaybedebileceğine ilişkin (Baytok, 1970, s. 147). Bu noktada sadece muhalefetin değil, başta Muhafazakâr Parti üyeleri olmak üzere Lloyd George koalisyonunda yer alanların da Başbakanın Türkiye'ye yönelik politikasından rahatsızlık duydukları unutulmamalıdır. Dönemin önemli politik figürlerinden ve Lloyd George hükümetinde Koloni Bakanı (Secretary of State for the Colonies) olarak görev yapan Winston Churchill gibi iktidarın içerisinde yer alan bazı isimler dahi Yunan taraftarı ve Türk karşıtı politikanın daha fazla uzatılmasının İngiltere'nin sömürge imparatorluğu bağlamında geri dönülmez kayıpları beraberinde getirebileceğini düşünmekteydi (Churchill, 1929, s. 391). Diğer taraftan, Türklerle bir anlaşmaya gidilmemesinin Irak'taki İngiliz varlığı açısından sorun oluşturacağı endişesi de bölgeden Londra'ya gönderilen raporlarda sık sık altı çizilen bir husustu (İngiliz Belgelerinde Atatürk, 2000, No: 82, ss. 211-215). Londra'ya yollanan raporlarda en çok vurgulanan husus ise Bolşeviklerle Kemalistler arasındaki işbirliği ve Anadolu'daki Rus etkisinin arttığına ilişkin uyarılardı (İngiliz Belgelerinde Atatürk, 2000, No: 106, ss. 259-260).

Paris'te toplanan Müttefik Devletler Dışişleri Bakanları'nın 22 Mart 1922'de Atina, İstanbul ve Ankara hükümetlerine çekilen ortak bir telgrafla mütareke teklifinde buldukları sırada İngiltere'de hâkim olan tablo aşağı yukarı bu biçimdeydi. Aslında, Paris önerileri, Ankara'ya bir nota ile bildirildiğinde, Misak-ı Millî esaslarına uygun bir barış sağlamak amacıyla Avrupa başkentlerine ziyaretler gerçekleştiren Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve heyeti henüz Londra'dan Ankara'ya hareket etmişlerdi. Yusuf Kemal Bey'in Lord Curzon'la gerçekleştirdiği görüşmelerde İngiltere'nin Ankara için anlamlı bir barış önerisine yanaşmayacağı ortaya çıkmıştı (Kürkçüoğlu, 1978, ss. 223-225; Uzun, 2012, ss. 298-305; Akşin, 1991, s.100). Görüşmenin hemen ardından 22 Mart tarihli mütareke teklifine ek olarak müttefiklerin barış şartlarını içeren 26 Mart tarihli notası Ankara'ya ulaştı. Bu notada bahsi geçen şartlar özetle şu biçimdeydi: Mütareke yapılacaktı, Anadolu kansız boşaltılacaktı, azınlıklar korunacaktı, Ermeni meselesi Milletler Cemiyeti'ne havale edilecekti, Boğazlardan geçiş serbestisi güvence altına alınacak, Boğazların Anadolu yakası silahsızlandırılacak ve Gelibolu Yarımadasında da müttefik işgal kuvvetleri kalacaktı. Bunların dışında, Doğu Trakya için yeni bir sınır çizilecekti, Tekirdağ'ın batısından Istranca Dağı'na doğru uzanacak bu sınır uyarınca Edirne, Babaeski, Kırklareli ve Gelibolu Yarımadası Yunanistan'a verilecek, Tekirdağ Türkiye'de kalacaktı. Sulhu müteakip müttefikler İstanbul'u boşaltacaktı. Türkiye'nin silahlı kuvvetleri arttırılacak ve kapitülasyonlar rejimi yeniden gözden geçirilecekti (Şimşir, 1989, s. 264).

Ankara Hükümeti 5 Nisan'da verdiği yanıtta mütareke teklifini prensipte kabul etmiş; fakat Anadolu'nun mütareke ile beraber boşaltılmasını şart koşturmuştur. Ayrıca Ankara tarafından gönderilen notada, teklifin müttefik devletlerce kabul edilmesi halinde üç hafta içerisinde sulh tekliflerini tetkik için kararlaştırılan yere temsilcilerin gönderileceği de belirtilmişti. Ne var ki, müttefik devletlerin özellikle de İngiltere'nin Anadolu'nun tahliyesinin mütareke ile birlikte olmasını kabul etmemesi üzerine bahsi geçen bu nota teatileri de neticesiz kalmıştır (Kürkçüoğlu, 1978, ss. 226-230).

Yusuf Hikmet Bayur (1973), 1922 senesinde Türkiye için yegâne maksadın Misak-ı Millî'yi İngiltere'ye kabul ettirmek için İngiltere'nin elinde kalan son kozu yani Yunan ordusunu mahvetmek olduğunu; buna karşın İngiltere için ise buna mahal vermemek ve Ankara'nın inhilâlini temine çalışmak olduğunu belirtmektedir (s. 106). Mevcut dönemde Ankara da İngiltere'nin Türkiye'yi oyalayarak Milli Mücadele hareketinde çözülme ve orduda ümitsizliği temin etme beklentisinde olduğunu düşünmekteydi. Paris önerisinde İngiltere'nin Anadolu'nun boşaltılmasına ilişkin çıkardığı güçlük de Ankara tarafından bu çerçevede değerlendirilmekteydi (Şimşir, 1989, ss. 265-270).

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta, 1922 senesinin Ağustos ayına kadar (Taarruza kadar) müttefik devletlerle ciddi ve olumlu bir gelişmenin vuku bulmadığını belirtmekte ve bu dönemde, “düşmanı silah yoluyla işgal ettikleri bölgelerden çıkarmadıkça ve kudret-i milliye fiilen ispat edilmedikçe diplomasi alanında ümide kapılmanın gerçekçi olmadığına ilişkin kanaatlerinin kat'î ve daimi olduğunu” yazmaktadır (Atatürk, 2020, s. 559). Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa bu bakış açısı dâhilinde Haziran ortasında taarruza karar verdiğini belirtmektedir (Atatürk, 2020, s. 574). Bu durumda taarruz kararında Paris önerilerinin neticesinde ortaya çıkan vaziyetin de rol oynadığını söylemek mümkündür. Zira, Ankara açısından Anadolu'nun mütarekeyle eş zamanlı boşaltılması prensibi, önerinin kabulü için esas şartı oluşturmaktaydı. İngiltere ise yukarıda da değinildiği üzere Ankara'nın bu şartını kabule yanaşmamaktaydı. Diğer taraftan Ankara, Paris önerilerini prensipte kabul ederken, sulh şartlarını tetkik için bir görüşme önermekteydi. Ankara'nın bu görüşmede, Paris önerilerinin Trakya sınırı ve Edirne hususunda öngördüğü çözümü müzakere beklentisi içinde olması muhtemeldir. Zira aşağıda görüleceği üzere Fethi Bey'in Londra'daki temaslarında Trakya sınırı ve Edirne konusuna atfettiği önem de bunu göstermektedir. Ne var ki nota teatilerinin neticesiz kalması bu konuda da bir çözümün veya müzakerenin önünü tıkamıştı. Bu noktadan sonra Ankara'nın, Bayur'un altını çizdiği gibi, İngiltere'nin elinde kalan son kozu yani Yunan ordusunu sahada tamamen yok etmekten başka bir seçeneğinin olmadığına karar kılması ve bu bağlamda hem harekâtın

gizliliği için hem de varlık mücadelesini dünya kamuoyuna yansıtabilmesi için diplomatik bazı girişimlerde bulunması akla yatkın görünmektedir.

Nota teatilerinin neticesiz kalmasının ardından İngiltere Hükümetinin izlediği dış politikaya yönelik hem parlamento çatısı altındaki muhalefet hem de kamuoyundaki memnuniyetsizlik daha görünür hale gelmiştir. Bu tarihten itibaren Lloyd George'un Yunanistan temayüllü dış politikası büyük bir taktiksel hata olarak değerlendirilmeye başlanmış, hatta parlamentoda, İngiltere dış politikasının yürütücüleri, Trakya, İstanbul ve Edirne hususundaki tutumları sebebiyle yeni bir Alsace-Lorraine sorunu yaratmak ve savaşı uzatmakla suçlanmıştır.² Winston Churchill de anılarında, bu dönemde Türk-Yunan meselesinde Lloyd George ile tamamen farklı düşündüğünü ve Lloyd George'u ikna etmek için çok çabaladığını belirtmektedir. Ayrıca Churchill, Lloyd George Yunanlıları Doğu Akdeniz'in geleceği olarak görürken ve dış politikasını bu prensip üzerine kurarken, parlamentodaki ve asker arasındaki genel eğilimin Türk taraftarı olduğunu belirtmektedir (Churchill, 1929, ss. 390-393).

Bu noktada Mart 1922 tarihli nota teatilerinin ardından 16 Nisan 1922'de imzalanan Rus Alman Rapallo Antlaşması'nın etkilerini de gözden kaçırmamak gerekmektedir. Rapallo Antlaşması, İngiltere'deki muhalefetin kaygılarını daha da arttırmıştı. Rapallo'nun ardından, İngiltere siyasi çevrelerinde bahsi geçen antlaşmanın Avrupa'daki güç dengesini derinden etkileyeceği ve artık Türk-Yunan çatışmasını sona erdirmenin hayati bir gereklilik olduğu fikri hâkim olmuştu. Zira Rapallo ile oluşan ittifaka Türkiye'nin de katılması halinde Britanya İmparatorluğu için başta Hindistan olmak üzere tüm nüfuz bölgelerinde dengeler alt üst olabilirdi.³

Bu tarihten sonra İngiltere'deki muhalefetin dış politikayı etkilemek için daha aktif bir tutum sergilemekten çekinmediğini görmekteyiz. Bunun en bilinen örneği, 1920 yılında İngiliz ordusundan emekli olduktan sonra parlamentoda bağımsız Muhafazakâr Parti milletvekili olarak yer alan ve daha önceki görevleri vasıtasıyla Ortadoğu bölgesi ve Türk Ordusu konusunda bilgi sahibi olan Tümgeneral Charles Vere Ferrers Townshend'in, İngiltere Dışişleri Bakanlığının tüm karşı çıkış ve önleme girişimlerine rağmen, Anadolu'ya gerçekleştirdiği ziyaret ve Milli Mücadele'nin önde gelen isimleriyle yaptığı görüşmelerdir. Üstelik Townshend

² House of Commons Hansard Archives, HC Deb, 30 May 1922 Vol. 154, cc2027-54, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1922/may/30/near-east>

³House of Commons Hansard Archive, HC Deb, 30 May 1922 vol 154 cc2027-54
<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1922/may/30/near-east>

bu görüşmelerde, Dışişleri Bakanlığının karşı çıkmasına rağmen parlamentoda yüzden fazla milletvekilinin ziyareti onayladığını belirtmekteydi.⁴

Townshend, 21 Temmuz - 1 Ağustos tarihleri arasında (Sarıhan, 2006, s. 531, 560) gerçekleştirdiği ziyarette başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Milli Mücadelenin önemli isimleriyle görüşmelerde bulunmuştur. Ziyareti esnasında yaptığı görüşmelerde, İngiltere parlamentosunda Türk yanlısı grubun sayısının giderek arttığının ve İngiltere’de Türk davasına ilişkin ciddi bir bilgi eksikliği olduğunun altını çizen Townshend, Boğazlar, Irak ve Sovyet Rusya ile ilişkiler konusunda İngiltere’nin mevcut endişelerine yönelik Ankara’nın tutumuna dair de önemli bilgiler edinmiş ve Türklerle anlaşmanın İngiltere’nin çıkarına olduğu kanısını sağlamlaştırmıştı (Saygı, 2011, ss. 185-204). Bu ziyaretin konumuz açısından önemi ise Fethi Bey’in Londra’da yürüteceği diplomasiye zemin oluşturmasıdır. Zira Generalin Türkiye izlenimleri, Milli Mücadelenin önde gelen isimleriyle yaptığı görüşmeler, İngiltere’nin uyguladığı tüm sansüre rağmen Londra basınında yer almış ve geniş yankı uyandırmıştır. Ayrıca General Townshend Türkiye’de bulunduğu dönemde, Avam Kamarasındaki meslektaşlarından Captain Gee’yi, yolladığı bir mektup vasıtasıyla yaptığı girişimlerden haberdar etmiş ve ondan hem kendisini parlamentoda savunmasını hem de yolladığı mektubu dönemin bazı etkin isimlerine ve basına iletmesini istemişti. General Townshend’in buradaki birincil amacı, izin dışı ve hükümetin kararı aleyhine yaptığı girişimi açıklamak olsa da siyaseten etkin konumda olan birçok isim Townshend’in girişimi vasıtasıyla “İngiltere’nin dış politikadaki muazzam hatasına” ayrıntılı şekilde vakıf olmuştur. Bu isimler arasında, parlamentoda muhalefet lideri olan eski başbakan Herbert Henry Asquith, Muhafazakâr Parti’nin önde gelen isimlerinden William Joynson-Hicks, dönemin meşhur simalarından Lloyd George muhalifi Neville Chamberlain ile Joseph Kenworthy ve Kral V. George bulunmaktaydı. Ayrıca mektubun bir kopyası da basına ulaşmıştı (İngiliz Belgelerinde Atatürk, 2000, No: 136, s. 326). Görüldüğü üzere Fethi Bey Londra’ya varmadan hemen önce, Townshend’in sansasyonel Türkiye ziyareti, İngiltere kamuoyu ve siyaset çevrelerinde oluşturduğu tüm yankılarıyla Fethi Bey’in yürütmekle görevli olduğu diplomasi için uygun bir zemin hazırlamıştı. Bu bağlamda, Fethi Bey’in Londra’ya varışının ertesi günü 1 Ağustos’ta Morning Post’un, “Townhend’in Ankara Görüşmeleri” başlıklı yazıyı yayınlamış olması da önemlidir (Jaeschke, 1989, s. 188).

⁴ TNA/FO 424/254, Konsolos Satow’dan Earl of Balfour’a, 18 Temmuz 1922, Beyrut.

2. Fethi Beyin Londra Misyonu

Cemal Kutay tarafından yayına hazırlanan Fethi Bey'in anılarında, taarruz öncesi Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine şunları söylediği belirtilmektedir:

Taarruza karar verdim. Hazırlıkları tam gizlilik içerisinde yürüteceğim. Asıl endişem, düşmanların kuşkullanması... Yusuf Kemal Bey, Paris'te resmî temaslar yaparken, senden Londra'da, İngilizlerle sulhu bugünkü şartlarda aradığımız yolunda kanaat verecek temaslar yapmanı, nihayet Eylül ayının ortalarına kadar zaman kazanmanı istiyorum. İcap ederse Paris'e, Roma'ya geçerek Londra'nın kuşkulanmamasını temin edeceksin. Gayem şu: Millî Misak esasları üzerinde bir sulhun, bugünkü şartlar içinde mümkün olup olmadığını memlekete ve cihana ispat etmek... Bu mümkün olabilse, kan dökmeden ve zaman kaybetmeden gayemize erişmiş oluruz. Fakat karşımızdakilerin bizi oyaladıklarını, yorup bıktırmak istediklerini imkanlarımız mahdut olduğundan yeise kapılıp mümkün mertebe Sevr'e yakın şartlarda sulh masasına oturtmaya zorlamak peşinde olduklarını biliyorsun. Ama bunu sadece bizlerin bilmesi kâfi gelmiyor. Hasretini çektiğimiz sulh ve huzur ancak Yunan ordusunun mahvolmasıyla mümkün... Eylül ayının ortasına kadar bilhassa bir İngiliz müdahalesinden emin olmam şart... Bunu temin edebilecek misin? (Okyar, 1980, s. 300; Okyar, 1985, s. 68).

Fethi Bey'in anılarına dayanılarak oğlu Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu tarafından kaleme alınan *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye: Fethi Okyar'ın Anıları* isimli eserde (2014) de Mustafa Kemal Paşa'nın, Dâhiliye Vekili Fethi Bey'den Meclis hükümetini temsilen Londra'ya giderek Ankara'nın o günkü şartlar dâhilinde barışı aradığı yolunda kanaat oluşturmasını ve bunu basına yansıtmasını istediği belirtilmektedir. Düşmandan gizli tutulan taarruz hazırlıkları çerçevesinde, Fethi Bey 15 Eylül'e kadar Londra'da Ankara'nın sulh aradığını ilgili çevrelere anlatacak ve böylece İngiltere ve Yunanistan Ankara'nın yakın bir tarihte taarruza geçeceğinden kuşkulanmayacaktı (s. 25). Fethi Okyar'ın torunu, Ali Fethi Okyar'ın Kansu Şarman ile birlikte hazırladığı *Büyük Günlerin Adamı Fethi Okyar'ın Hayatından Kareler* isimli çalışmada (2016) da bu anekdot teyit edilmektedir (s. 56).

Yusuf Mardin, *Kocataş Yalısı Anılarım* (1988) adlı eserinde ise, Fethi Bey'in bir akşam yemeği esnasında büyükbabası Necmettin Molla'ya, Büyük Taarruz öncesi Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini İngiltere'ye gönderişini anlattığına şahit olduğunu belirtmekte ve sohbeti nakletmektedir. Mardin'in aktardığına göre, Mustafa Kemal Paşa Fethi Bey'e şöyle demiştir: “Senin yapacağın şey İngiliz ve Fransız Dışişleri Bakanlıklarının 22 Mart 1922'de ileri sürdükleri barış önerilerini hiçe saymadığımızı, iyi niyetli bir anlaşma zemini bulmağa çalıştığımızı orada yapacağın temaslarında belirterek Eylül ayı ortasına kadar bir İngiliz müdahalesine meydan vermiyecek oyalamayı başarmandır” (Mardin, 1988, ss. 80-81).

Mustafa Kemal Paşa'nın akrabası olan ve mevcut dönemde Ankara Kumandanı olarak görev yapan Fuat (Umay) Bey de, Hayat Mecmuasında yayınlanan anılarında konuya ilişkin şu açıklamalarda bulunmuştur:

...Bu arada şunu da arz edeyim. Vekiller Heyeti taarruza karar verdiği zaman Fevzi Paşa da toplantıda bulunmuş ve bazı dilekler ileri sürmüştü: İstanbul'la muhaberat bir müddet için kesilecek, harp tebliğlerindeki şifre kullanılacak, düşmanı yanlış düşüncelere götürmeyi hedef tutan bilgiler verilecek, Devlet Reisi, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve Başvekil tarafından ara ile –tabi hepsi mürettep- çay ziyafetleri verilecek, bunlar gazetelerle ilan edilecek. Bu arada Londra'ya bir heyet gönderilerek haber alınan Yunan taarruzunun önüne geçilmesine delalet edilmesi istenecek. Fethi Bey'in reisliğinde bir heyet Londra'ya gönderildi... (Borak, 1990, s. 384).

Bilindiği üzere Büyük Taarruz'un en önemli tarafı gizliliğiydi. Mustafa Kemal Paşa, Haziran ortasında taarruza karar verdiğinde bu karardan sadece Cephe Kumandanı, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve Müdafaa-i Milliye Vekilini haberdar ettiğini belirtmektedir. Askeri strateji açısından taarruzun mümkün olabilmesi için tahşidat ve tertibatın gizli kalmasına büyük bir önem verilmekteydi. Birlikler tam bir gizlilik içinde Batı Cephesine kaydırılmıyordu. Fakat bunun yanı sıra, asıl maksat vaziyeti mümkün olduğu kadar dış dünyadan gizlemektir. Zira, Yunan Ordusunu tamamen imha edebilecek güçte olduklarına emin olan Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler, bunun anlaşılıp başta İngiltere olmak üzere, Yunanistan'ı bu felaketten kurtarmak isteyeceklerin yeni bir teşebbüste bulunmasına mani olmak hedefindeydi (Atatürk, 2020, ss. 574, 582-583). Milli Mücadele döneminde İngilizlerin Türkiye'de oldukça etkin bir casus teşkilatı bulunmaktaydı. Kara Cumbo (Black Jumbo) olarak bilinen bu teşkilat, Büyük Millet Meclisi'nin gizli oturumlarında konuşulanlar ve Batı Cephesi Karargâhının bazı gizli planları gibi şaşılacak derecede gizli haberleri dahi elde edebilmekteydi. Sakarya Savaşı günlerinde yaşanan bu tecrübe, belli ki Büyük Taarruz hususunda azami gizlilik prensibini ön plana çıkarmıştı (Şimşir, 1989, ss. 331-332). Mustafa Kemal Paşa, Ankara'dan cepheye hareketini birkaç kişiden başka herkesten gizli tutmuştu. Plandan haberi olanlar dahi Paşa Ankara'daymış gibi davranacaklardı. Hatta bu maksatla, Mustafa Kemal Paşa'nın Çankaya'da bir ziyafet verdiği gazetelerde ilan edilmişti (Gürer, 2021, s. 245; Atatürk, 2020, s. 581; Aralov, 2020, s. 136). Bu çerçevede Fethi Bey'e düşen görev, başta İngiltere olmak üzere planlanan taarruzun dış dünyadan gizli tutulmasına katkı sağlamak ve basın yoluyla İngiltere'nin uzlaşmaz tavrı sebebiyle Ankara'nın taarruzdan başka seçeneği kalmadığına ilişkin kanaat oluşturmaktır.

Fethi Bey'in Londra'dan önce ilk durağı Roma olmuştur. Burada İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza ile görüşmüştür. Fethi Bey, bu görüşme hususunda "İtalyanların bizi desteklediğini gözlerimle gördüm", demektedir (Mardin, 1988, s. 81). 23 Temmuz'da Paris'te Fransa Cumhurbaşkanı Raymond Poincaré ve diplomat Henry Franklin-Bouillon ile görüştüğünden sonra (Tansel, 1974, s. 157; Duran, 1985, s. 20), 30 Temmuz 1922'de Londra'ya ulaşmış (Sarıhan, 2006, s. 557) ve Savoy Otel'e yerleşmiştir (Okyar, 1980, s. 302; Mardin, 1988, s. 81).

Fethi Bey, 2 Ağustos 1922’de ise Ankara Hükümetinin Londra temsilcisi Dr. Nihad Reşad Bey’in refakatinde İngiltere Dışişleri Bakanlığına gitmiş ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon’dan randevu talebinde bulunmuştur. Bu ziyareti sırasında müsteşar yardımcısı Robert Gilbert Vansittart ile görüşen Fethi Bey, Ankara ile Londra arasında arabulucuk yapmak için geldiğini belirttikten sonra sözü İngiltere’yle anlaşma ihtimaline getirmiştir. Buna karşı kendisine İngiltere’nin tek başına buna karar veremeyeceği, ittifak içerisinde olduğu devletlerden ayrı bir müzakere sürecini İngiltere Hükümetinin onaylamadığı belirtilmiştir.⁵

Fethi Bey’in görüşme sırasında barışın sağlanması veya genel bir çözüm önerisi sunulması ihtimaline yönelik sual etmesi üzerine Vansittart, gerçekten barış isteniyorsa Ankara’nın Paris önerisini kabul etmemekle büyük bir şansını kaçırmış olduğunu dile getirmiş ve Türklerin Trakya’da Paris önerisinin öngördüğünden daha fazla toprak talebi olduğunu İngiltere Hükümetinin malumu olduğunu, fakat bunun hiçbir biçimde mümkün olmadığını belirtmiştir. Bu esnada Vansittart’ın sarf ettiği şu cümleler İngiltere Dışişleri Bakanlığının takip ettiği siyasetten ne denli emin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir:

Türkiye kendi başına daha fazlasını alabileceğine inanıyor mu? Her şeyden önce savaşı Avrupa’ya taşımak maddeten Türkiye için imkânsızdır. Diyelim ki bunu yapabildi, askeri üslerine Ankara’ya nazaran daha yakın olan Yunanlılar Ankara’yı mağlup edecektir. Ayrıca böyle bir girişim diğer Balkan ülkelerini de Ankara’nın karşısına getirecektir. Bir diğer deyişle Ankara ne kendi başına ne de diğer yollarla daha fazlasını elde edemez. Bunlar Ankara’nın yüzleşmesi gereken gerçeklerdir.⁶

Görüşmenin devam eden kısmında Fethi Bey’in Fransa ve İtalya’nın Türklere İngiltere’den daha dostça yaklaştığı siteminde bulunduğunu görmekteyiz. Vansittart ise müttefiklerin Türkiye için Paris önerilerinden daha fazlasını kabul edemeyeceklerini ve etmeyeceklerini belirterek bu sitemi savuşturmuştur. Görüşmenin genel seyrinden anlaşıldığı kadarıyla müzakereyi uzatma ve İngiliz tarafına diplomatik çözümden yana olduğu izlenimi verme amacı taşıyan Fethi Bey, Ankara Hükümetinin Paris önerisinin içerdiği prensipleri kabul ederse İngiltere’nin detaylar üzerinde düşünmeyi kabul edip etmeyeceğini sormuştur. Bahsi geçen “detay”ın Edirne olduğunu öğrenen Vansittart, bu talebi kesin bir dille reddetmiştir. Görüşme, Fethi Bey’in Paris önerisinin öngördüğü sınırları askeri açıdan savunmanın imkânsız olduğunu, Ankara’nın Edirne olmadan bir barış yapamayacağını ve yapmayacağını, Boğazların ve Marmara’nın yakınında Yunanlılar olduğu sürece savaşa devam edeceklerini belirtmesi ile noktalanmıştır.⁷

⁵ TNA/FO 800/157, Memo. By Vansittart, 2 August 1922.

⁶ TNA/FO 800/157, Memo. By Vansittart, 2 August 1922.

⁷ TNA/FO 800/157, Memo. By Vansittart, 2 August 1922.

Fethi Bey'in yukarıda ana hatlarıyla değerlendirilen Vansittart ile olan görüşmesinde, Lord Curzon'dan randevu alma talebinde oldukça ısrarlı bir tutum sergilediği görülmektedir. Vansittart, Lord Curzon'un rahatsız olduğunu, bir süre Londra'da olmayacağını belirtmiş, hatta Londra'da olsa bile böyle bir görüşmeye katılmayı tercih etmeyeceği imasında bulunmuştur. Buna rağmen Fethi Bey ısrarla Lord Curzon'la görüşmek istediğini, Dışişleri Bakanı'nın Londra'ya dönüşünü ve cevabını bekleyeceğini dile getirmiştir.⁸ Fethi Bey, bu noktada ısrarındaki asıl amacın Mustafa Kemal Paşa'nın istediği üzere Eylül ortasına kadar zaman kazanmak olduğunu belirtmektedir. Fethi Bey'in düşüncesine göre, Londra'nın Ankara'nın salahiyetli bir temsilcisini dinlemeden mevcut statükoyu bozacak radikal bir karar alması mümkün değildi. Kaldı ki Fethi Bey Londra'daki politika çevrelerince iyi tanınan, Mustafa Kemal ile olan yakınlığı iyi bilinen bir isimdi. Malta'ya sürgün edilmesi için listeye ismi bizzat Londra'nın isteğiyle eklenmişti (Okyar, 1980, ss. 302-303; Mardin, 1988, s. 81). Fethi Bey bu husustaki fikrinde yanılmamaktadır. Her ne kadar Londra, Misak-ı Milli'yi bütünüyle kabul etmeye veya Ankara'yı Türklerin hükümeti olarak tanımaya hazır değilse de 1921'den itibaren Türkler nezdinde Majestelerinin Hükümetinin politikasında anlamlı bir değişikliğin vuku bulduğu izlenimini uyandırmıştı. İstanbul'daki Yüksek Komiserliğin Londra'ya gönderdiği raporlarda, Türkiye'yle uzlaşma çabası içerisine girmeden Yunanistan'ı kollamaya dair girişimin tüm Türkler tarafından İngiltere'nin Sevr Antlaşmasının tadili konusunda samimi olmadığı ve tek hedefinin Türkiye'yi yok etmek olduğu yönünde yorumlanacağı belirtilmekteydi. Üstelik böyle bir girişimin müttefikler arasında fikir ayrılıklarının ayyuka çıktığı, Yunanistan'a yardımın tartışmalı hale geldiği ve Yunanlıların cephede üstün geleceklerine dair şüphelerin hâsıl olduğu bir dönemde gerçekleşmesi de pek mümkün görünmemekteydi (İngiliz Belgelerinde Atatürk, 2000, No: 82, ss. 211-215).

Fethi Bey İngiltere Dışişleri Bakanlığında yaptığı görüşmenin ardından Ankara'nın Paris Temsilciliği üzerinden Mustafa Kemal Paşa'yla sadece ikisinin bildiği bir şifre üzerinden iletişime geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa Fethi Bey'e kararlaştırılan planın devam ettiğini belirtmiş ve taarruzdan neticeyi Eylül ayının ortalarına doğru almayı planladığı için İngiltere'nin bu süre içerisinde oylanmasını istemiştir (Okyar, 1980, s. 303).

Bu süreçte Londra ise İngiltere, Fransa ve İtalya Dışişleri Bakanlarının katılımıyla gerçekleşecek olan Yakın Şark'ta barışın tesis edilmesi konulu bir toplantının hazırlıklarıyla meşguldür. İngiltere kamuoyu üzerinde basının güçlü etkisinin farkında olan Fethi Bey, bu durumdan faydalanarak İngiliz Matbuat Cemiyeti'yle iletişime geçmiş ve bahsi geçen

⁸ TNA/FO 800/157, Memo. By Vansittart, 2 August 1922.

konferansın Türk meselesini bir tarafa itemeyeceğini, Ankara Hükümetinin salahiyyetli bir temsilcisi ve Türk Milli Devleti'nin vekillerinden biri olarak beyanat vermek istediğini bildirmiştir. Fethi Bey'in bu girişimi yankı uyandırmış ve aralarında *Times*'in da bulunduğu birçok tanınmış basın organı Fethi Bey'in kaldığı Savoy Otel'e kendisiyle mülakat yapmaya gelmiştir. Bahsi geçen mülakatlarında Fethi Bey, örnekler üzerinden tarih ve coğrafya bakımından Türk ve İngiliz milletleri arasında herhangi bir ihtilafın ortaya çıkması için gerçek bir sebep bulunmadığının altını çizmiş ve mevcut İngiltere Hükümetinin Türk milletini cezalandırmak niyetinde olduğunu belirtmiştir. Lloyd George ve hükümetinin gün geçtikçe taraftar kaybettiği bir dönemde Fethi Bey'in mülakatı İngiliz basınında geniş yer bulmuş hatta bazı basın organları tarafından manşete dahi taşınmıştır (Okyar, 1980, ss. 303-304, Mardin, 1988, s. 82). Örneğin, Fethi Bey'in mülakatı üzerine *Times*'ta şu metin yayınlanmıştır:

Gezim tümüyle kişiseldir... Özellikle Çanakkale ve Trakya için önerilerle geldim. Umarım ki Türkiye ile Büyük Britanya arasında yeni bir uzlaşma ve anlaşma siyaseti gelişecektir. İngiltere'nin bize karşı iyi niyetine büyük kıymet vermekteyiz. Ama ne yazık ki şu anda Büyük Britanya halkının büyük çoğunluğu bağımsızlık savaşımızın anlamından haberdar değildir. Sévres'in bizim için anlamı köleliktir... Edirne sorunu, başlıca güçlüğü oluşturmaktadır. (Mart 1922 tarihli öneride) bu kent Yunanlılara bırakılıyor... Türk halkı İngiliz halkına düşman değildir. Ama ne yazık ki Britanya bu halka (Türk halkına) düşmanlık göstermektedir... (Jaeschke, 2001, s. 57).

Morning Post da 4 Ağustos tarihli sayısında Fethi Bey'in Londra ziyaretine yer vermiş ve Fethi Bey'in Britanya makamlarıyla tatmin edici bir barışı sağlamak için görüşmeyi umduğunu belirtmiştir. *Morning Post* haberinde, Britanya halkı için özellikle merak konusu olan bazı noktalarda Fethi Bey'in görüşlerini iletmiştir. Bunlar Irak konusu ve Ankara'nın Sovyet Rusya ile kurduğu ilişkilerdir. Gazete Fethi Bey'in Irak konusunda tatmin edici bir güvence vermeye hazır olduğunu ve Kemalistlerin Bolşeviklere boyun eğdikleri savı karşısında da Türkiye'nin kendi öz varlığı için savaşmak hususunda kararlı olduğunu, Bolşeviklerden bu konuda güvence aldıklarını, böyle büyük çaplı bir savaşla karşı karşıyayken bu güvenceyi reddetmelerinin mümkün olmadığını belirterek kendisini savunduğunu satırlarına taşımıştır (Jaeschke, 2001, s. 57).

Morning Post'un Fethi Bey'in fikirlerini haberleştirdiği gün, Avam Kamarasındaki tartışma konusu da İngiltere'nin Ankara'ya yönelik politikasıdır. Tartışma esnasında Liberal Parti milletvekillerinden eski bir donanma üyesi olan Joseph Kenwothy, Dışişleri Bakanını Ankara'ya yönelik izlediği politikayla İngiltere'nin ticari çıkarlarına zarar vermekle itham etmiştir. Bunun üzerine Başbakan Lloyd George ise birçok noktada tarihi hakikatlerle

uyuşmayan bir savunma yapmıştır.⁹ Fethi Bey bunun üzerine İngiliz basınına bir mektup göndererek Başbakanın bahsi geçen konuşmasında hükümetinin sürdürdüğü politikayı haklı göstermek için eksik ve yanlış bilgilendirmelere başvurduğunu belirtmiş ve bahsi geçen konuşmadaki iddialara ilişkin tek tek açıklamalarda bulunmuştur. Örneğin, Lloyd George konuşmasında, Londra Konferansı'nın ardından Sevr Antlaşmasında yapılan esaslı değişiklikler Ankara Hükümeti tarafından kabul edilmiş olsaydı bunları Yunanistan'ın da kabul edeceğini ve böylelikle Doğu'da barışın sağlanacağını belirtmişti.¹⁰ Fethi Bey mektubunda bu iddiaya iki noktada karşı çıkmaktadır. Birincisi, Yunanistan'ın Lloyd George'un belirttiği gibi Londra Konferansında öne sürülen teklifleri kabul etmediği, İzmir ve Trakya için önerilen araştırma komisyonu kurulması teklifini katiyetle reddettiği ve Londra'ya giden delegasyonun henüz Ankara'ya ulaşmadan Yunan kuvvetlerinin Türk Ordusuna karşı taarruz hareketine geçtiğidir. İkincisi ise yine Lloyd George'un konuşmasında iddia ettiği gibi, Londra Konferansı'nda Ankara Hükümetini temsil eden Bekir Sami Bey'in imza attığı antlaşmaların Ankara Hükümeti tarafından reddedilmesi mevzunun Londra Konferansı tekliflerine ilişkin olmadığı, Bekir Sami Bey'in Briand ile Adana ve çevresi konusunda imzaladığı anlaşmaya ilişkin olduğudur (Balkaya, 2005, ss. 147-148; Balkaya, 2003, s. 1121).

Lloyd George'un konuşmasındaki bir diğer önemli nokta ise, mezalim mevzusuydu. George bahsi geçen konuşmada, Türklerin son 30 yıldır azınlıkları yok etme politikası izlediğini iddia etmekteydi.¹¹ Fethi Bey, Başbakanı bu noktada öfkesini sadece Türklere yönlendirmekle eleştirmektedir. Fethi Bey'e göre, İngiltere Başbakanı konuşmasında, Pontus bölgesine dair Amerikalı misyonerlerin raporları üzerinde fazlaca dururken, Yunanlıların Trakya ve Anadolu'da yaptıkları mezalime dair İngiliz, Amerikan, Fransız ve İtalyanlar tarafından yapılan araştırma ve raporlara hiçbir şekilde değinmeyerek Anadolu'da yapılan mezalimi bu sukutu ile mazur gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır (Balkaya, 2005, s. 148; Balkaya, 2003, s. 1122).

Lloyd George'un parlamentoda Ankara Hükümetine getirdiği bir diğer önemli eleştiri ise, Mart ayındaki Paris Konferansının ardından yapılan mütareke teklifini Ankara'nın reddettiği konusuydu.¹² Bu hususta da Fethi Bey, Lloyd George'un gerçeği tahrif ettiğini belirtmiş ve taraflar arası gerçekleşen nota teatilerini işaret ederek, mütareke teklifinin

⁹ House of Commons Hansard Archives, HC Deb, 04 August 1922, Vol. 157, cc1986-2008, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1922/aug/04/near-east>

¹⁰ House of Commons Hansard Archives, HC Deb, 04 August 1922, Vol. 157, cc1986-2008, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1922/aug/04/near-east>

¹¹ House of Commons Hansard Archives, HC Deb, 04 August 1922, Vol. 157, cc1986-2008, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1922/aug/04/near-east>

¹² House of Commons Hansard Archives, HC Deb, 04 August 1922, Vol. 157, cc1986-2008, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1922/aug/04/near-east>

Anadolu'dan Yunan Ordusundan sulh içinde tahliye edilmesi maksadıyla yapıldığını, Ankara Hükümetinin de bunu göz önüne alarak mütarekeyi kabul ettiğini ve Anadolu'nun mütarekeyle aynı zamanda tahliyesini istediğini belirtmiştir. Fethi Bey, Lloyd George'un ileri sürdüğü gibi Ankara'nın mütareke teklifini kati bir biçimde reddetmediğinin, hatta Hristiyan ahalinin endişelerini teskin etmek maksadıyla tahliyenin müttefik zabitlerinin kontrolünde yapılmasını dahi önerdiğinin altını çizmiştir (Balkaya, 2005, s. 148).

Paris Konferansı ile bağlantılı olarak Lloyd George'un parlamentodaki konuşmasında ortaya attığı en ilgi çekici iddia, Türklerin Paris Konferansı'nın tekliflerini reddetmekle maksatlı bir biçimde savaş konusunda ısrar ettiklerini göstermiş oldukları teziydi.¹³ Fethi Bey bu hususa yanıt olarak şu cümleleri kaleme almıştır:

Lloyd George, Türklerin Paris Konferansı'nın tekliflerini reddetmekle maksatlı bir biçimde harp konusunda ısrar ettiklerini söylemektedir. Bunun da hakikatlere uymadığını belirtmek isterim. Bilâkis, Paris Konferansı'nın mukavele şartlarını uzlaştırıcı bulmuştuk. Bu şartlardan dolayı ve bu tekliflerin ihtiva ettiği prensiplerden dolayı Müttefiklere teşekkürlerimizi bildirdik. Ancak Paris Konferansı'nın bazı şartlarının bu prensiplerle bağdaşmadığı fikrinde idik. Bizim sadece istediğimiz, bazı hususlarda müzakere hakkımızı muhafaza etmek idi ve bir anlaşmaya varmak ve binnetice sulha varmak arzusuyla, müttefiklerin mümessilleriyle bir ön konferans için buluşmamızı teklif ettik. Maalesef şimdiye kadar hiçbir cevap verilmemiştir; mamafih bu sükûta rağmen sulh yolunu tıkamış olan müşkül ve engelleri bertaraf etmek teşebbüsüyle buraya gelmiş bulunmaktayım. Bu da âdil ve devamlı bir sulhun temini konusundaki samimi arzumuzu delâlet etmektedir. Bu arada Başvekil nutkunda bulunanların, beyanatların vazifemi kolaylaştıracak cinsten olmadığını ayrıca tasrih etmeye pek lüzum görmemekteyim. Korkarım ki bu beyanatların yapacağı tesir, umumî sulh davasının ve zannedersen İngiltere'nin menfaatlerinin de aleyhine olarak, mevcut olan ihtilafı daha da büyütme olmasın.

İtiraf etmeliyim ki, Şark'taki birçok münevver insan, bu nutkun şişirilmiş lâfları ve insancıl duyguları perdesi arkasında taassup derecesinde bir Yunan taraftarlığı zihniyeti sezmeden geçmişte olduğu gibi bu günde geri kalmayacaklardır.

İnanıyorum ki, bir daha işaret edilmesi lâzım olan husus, sulha mâni olan burada ileri sürüldüğü gibi, Ankara Hükümetinin tutumu değildir. Bunun engelleri daha ziyade başka yerlerde aranmalıdır (Balkaya, 2005, ss. 148-149; Balkaya, 2003, ss. 1122-1123).

12 Ağustos 1922'de Fethi Bey, Paris Temsilciliği aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, Ankara'nın temsilcisiyle temasa geçmekten kaçınan İngiltere Hükümetinin sulh ve anlaşmadan ne ölçüde uzak olduğuna yönelik basına verdiği beyanatlarının Londra'da hükümete yönelik eleştirileri arttırdığını ve genel efkârın hissedilir ölçüde Ankara lehine döndüğünü belirtmektedir. Bu baskı altında İngiltere Dışişleri Bakanlığı, 11 Ağustos'ta Fethi Bey'i görüşmeye davet etmiştir. Bu tarihte Fethi Bey'in Muhafazakâr

¹³ House of Commons Hansard Archives, HC Deb, 04 August 1922, Vol. 157, cc1986-2008, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1922/aug/04/near-east>

Partinin ileri gelenlerinden biriyle Londra dışında randevusu olduğundan bahsi geçen görüşme 14 Ağustos'ta gerçekleşecektir. (Okyar, 1980, s. 305).

Fethi Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta Muhafazakâr Partini ileri gelen bir üyesi olarak bahsettiği, Lloyd George'un başında bulunduğu koalisyon hükümetinde, 1916-1919 arası kolonilerden 1919 ile emekliye ayrıldığı 1921 tarihleri arasında ise donanmadan sorumlu bakan olarak görev yapmış olan Walter Long'dur (Morgan, 1979, s. 44). Fethi Bey, 11 Ağustos'ta Long ile görüşerek ona Türk tezi hakkında bilgi vermiştir. Görüşmede Fethi Bey'in ortaya koyduğu Türk tezi, temelde şu noktalara dayanmaktadır: Boğazlar tümüyle askerden arındırılmalı, Boğazlardan geçiş serbest olmalı, azınlıkların etkin bir biçimde korunmaları için bir proje hazırlanmalı, Trakya'daki Yunan sınırı Edirne'den Meriç Irmağına çekilmeli. Görüşmenin neticesinde Long, Fethi Bey aracılığıyla İngiltere'yi memnun edecek bir anlaşma yapılabileceği kanısına varmıştır. Ayrıca Long, Fethi Bey'in görüşleri İngiliz halkına duyurulursa bu görüşlerin Yakın Doğu barışı için temel kabul edilebileceğini düşünmektedir. İngiltere'nin Yunanistan'ı da bu konuda masaya oturabileceğini düşünen Long, Fethi Bey'le yaptığı görüşmenin ardından barışı, yukarıda sıralanan Türk tezi çerçevesinde yeniden değerlendirmesi için Dışişleri Bakanı Lord Curzon'la da iletişime geçmiştir. Fakat Curzon, verdiği yanıtta Fethi Bey'in kendi yönetimi adına konuşmak veya görüşmelerde bulunmak yetkisine sahip olmadığını öne sürerek Walter Long'un talebini savuşturmuştur (Sonyel, 1991, s. 264).

Fethi Bey'in Walter Long ile görüşmek için nasıl bir girişimde bulunduğu ya da hangi vasıtasıyla Fethi Bey ve Walter Long'un bir araya geldiği konusunda elimizde bir bilgi mevcut değildir. İngiliz arşivi evrakının yanı sıra Fethi Bey'in ve Long'un anılarında (1923) da bu kısımdan bahsedilmemektedir. Fakat Townshend ile başlayan, Lloyd George'un Türkiye politikasının karşısında yer alan parlamentodaki etkin isimlerle Ankara arasındaki bağın Fethi Bey'in Londra misyonu çerçevesinde de devam etmesi konumuz açısından önemli bir olgudur. Diğer taraftan, o dönemde İngiltere parlamentosunun yapısı göz önünde bulundurulduğunda, koalisyon hükümetinde yer alan bir partinin daha önce kolonilerden ve donanmadan sorumlu bakanı olarak görev yapmış etkin bir ismiyle Fethi Bey'in görüşmesi, taarruz sırasında Yunan ordusuna İngiliz yardımını önleme hedefi bakımından da önemli bir girişim olarak değerlendirilebilir.

Fethi Bey'in 14 Ağustos'ta, İngiltere Dışişleri Bakanlığı müsteşarı William Tyrrell ve müsteşar yardımcısı Ronald Lindsay ile yaptığı görüşmede de barışın esasları konusunda Walter Long'a bahsettiği prensipler görüşülmüştür. Görüşmeye Doğu'da barışın kurulmasından

yana uygun bir hava yaratmak amacıyla Londra'ya geldiğini belirterek başlayan Fethi Bey, Ankara hükümetinin Boğazlardaki istihkâmların kaldırılmasını, Boğazlara yakın kara yollarının askerden arındırılmasını ve Boğazların uluslararası denetim sistemine tabi olmasını kabul edeceğini; bunun yanı sıra Irak bölgesinde meydana gelen herhangi bir sorunu çözüme bağlamak konusunda bir anlaşma yapmaya hazır olduklarını; ancak Marmara Denizi'ne yakın herhangi bir yerde Yunan etkisinin sürmesini asla kabul edemeyeceklerini dile getirmiştir. Barışın ivedilikle tesisine engel olan tüm güçlüklerin Londra'da yaratıldığı izleniminin Ankara'da egemen olduğunu belirten Fethi Bey, Londra ziyaretinin bu engellerin hiç olmazsa bazılarının ortadan kaldırılmasına yardımcı olmasını umut ettiğini de belirtmiştir. Fakat, Fethi Bey'in İngiltere dış politikasına yön verme veya değiştirme yetkisine sahip olmayan bakanlık görevlileriyle yaptığı bu görüşme de diğerleri gibi neticesiz kalmıştır (Sonyel, 1991, s. 264; Babaoğlu, 2021, s. 359).

Fethi Bey'in Tyrell ve Lindsay ile olan görüşmesini rapor ettiği şifre telgrafına Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı ise şu biçimdedir: "Zaman kazanın ve kat'i bir zaferden önce şerefli bir sulhun mümkün olamayacağını vatana ve dünyaya ispat için İngilizlerle sulh masasına oturmaya hazır olduğumuzu devamlı olarak tekrarlayın, başta İngiliz matbuatından faydalanarak bu hakikati her tarafa duyurmaya çalışın. Bildiğiniz tarih değişmemiştir." (Okyar, 1980, ss. 307-308).

Mustafa Kemal Paşa'dan gelen bu telgraf üzerine Fethi Bey'in kaldığı otelde ikinci kez bir basın toplantısı düzenlediğini görmekteyiz. Fethi Bey bu toplantıya, sadece İngiliz basını değil, diğer ülkelerin Londra'daki basın temsilcilerini ve bunun yanı sıra Londra'da bulunan Hint Hilafet Komitesi üyeleriyle¹⁴ tüm büyükelçiliklerin basın ataşelerini davet etmiştir. Fethi Bey bu sefer verdiği beyanatta, Türk sulhunun, büyük ve şerefli bir milletin meşru hak ve hayatını teminat altına almaktan gayri hiçbir gayesi olmadığını açıklamış ve toplantıya katılan basın mensuplarından akıllarındaki tüm soruları kendisine yöneltmelerini ısrarla rica etmiştir. Fethi Bey'in bu toplantıdaki "Lütfen sorunuz, cevap vereyim ve benden aldığınız cevapları, İngiliz mes'ul şahsiyetlerine sual halinde tevcih ediniz, hakikati öğreniniz ve dünyaya bildiriniz. Kime ait olursa olsun, dökülen kan yetmez mi?" (Okyar, 1980, s. 308) çıkışı dünya basınında geniş yankı uyandırmıştır. Fakat İngiltere Hükümeti üzerindeki tüm baskılara rağmen, Fethi Bey'e 25 Ağustos tarihinde müsteşar aracılığıyla, Lord Curzon'ın müzakere

¹⁴ Hindistan Hilafet Komitesi, Anadolu'daki harekete para yardımıyla bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra Mart 1921'de Londra'da Lloyd George'u ziyaret ederek hem halife Sultan'a hem de Mustafa Kemal'e verdikleri desteği ilemişlerdi. (Uzgel ve Kürkcüoğlu, "İngiltere'yle İlişkiler", 2002, s. 141).

mevzuları üzerinde çalıştığını; kendisiyle ancak Eylül ayı içerisinde görüşebileceğini iletmekle yetinmiştir (Okyar, 1980, ss. 308-310).

Görüldüğü üzere Fethi Bey, bir ayı aşkın bir süre boyunca, tüm çabalarına rağmen, İngiltere politikasını yönlendirme yetkisi olan hiçbir üst düzey hükümet görevlisiyle görüşmemiştir. 30 Ağustos akşamı ise Fethi Bey kaldığı otelden aranmış ve Lord Curzon'ın acil olarak kendisiyle görüşmek istediği belirtilmiştir. Paris Temsilciliğinin zafer müjdesini ilettiği telgrafi bu vakte kadar kendisine ulaşmadığından Fethi Bey Türk Taarruzunun başarısına dair haberleri de İngiltere Dışişleri Bakanlığında Lord Curzon'ın yanında almıştır. Görüşmede Curzon Fethi Bey'e daha fazla kan dökülmesine ve Yunan Ordusu çekilirken işgal edilmiş sahanın daha fazla tahribat görmesine mani olmak için harbin kısa süreli mütareke ile durdurulmasını teklif etmiştir (Okyar, 1980, ss. 311-312). Bu gelişme, Ankara'nın uzun süredir sahip olduğu, savaş alanında Yunan Ordusu tamamıyla mahvedilmedikçe İngiltere'nin Ankara ile anlamlı ve "şerefli" bir barışa yanaşmayacağı inancının da haklılığını göstermektedir. Zira Ankara Hükümetinin Dâhiliye Vekili ve Mustafa Kemal Paşa'ya olan yakınlığıyla tanınan Fethi Bey, ancak Yunan ordusuna savaş meydanında üstünlük sağlanınca Lord Curzon tarafından kabul edilmiştir.

3. Fethi Beyin Londra Misyonunun Etkileri

Fethi Bey, Eylül ayının ilk haftasında Londra'dan ayrılmıştır. 8 Eylül'de ilk durağı olan Roma'ya uğradıktan sonra 18 Eylül'de Roma'dan Ankara'ya doğru yola çıkmıştır.¹⁵ Yukarıda ayrıntılarıyla incelendiği üzere Fethi Bey, Londra'ya ulaştığı Temmuz sonundan Ağustos ayının son haftasına kadar bulduğu her fırsatta barış ve müzakere teklifini tekrarlamış ve aldığı tüm olumsuz cevaplara rağmen İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'la görüşmek için resmi yollarla randevu talebinde bulunmuştur. Ayrıca Fethi Bey bu süreçte Türk insanının varlık mücadelesi ve Ankara'nın barış hususundaki prensipleri kadar Londra'ya gelişinden itibaren Lord Curzon'la görüşmek için yaptığı girişimlerini de basın yoluyla etkin bir biçimde gündeme taşımayı başarmıştır. Bu hususta Fethi Bey'in çabaları sonuç vermiş ve neticede Ankara'nın temsilcisi ve Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşının tüm ısrarlarına rağmen haftalardır Lord Curzon tarafından kabul edilmediği, İngiltere ve dünya basınında geniş yankı uyandırmıştır (Balkara, 2005, ss. 154-157; Babaoğlu, 2021, s. 358).¹⁶

Büyük Taarruz harekâtının başlamasının ardından İngiliz kamuoyunda, İngiliz Hükümetinin Ankara'nın temsilcisini dinlemeyerek durumu bu noktaya getirdiği kanısı hâkim

¹⁵ TNA/FO 424/254, No: 426, Sir R. Graham'dan Marquess Curzon of Kedleston'a, 18 Eylül 1922, Roma.

¹⁶ TNA/FO 424/254, No: 354, Marquess Curzon of Kedleston'dan Sir Graham'a, 13 Eylül 1922, Londra.

olmuştur. Örneğin, Arnold J. Toynbee, başta *Times* olmak üzere çeşitli gazetelerde İngiltere'nin önemli bir dış politika önceliği olan Boğazlar konusunda Fethi Bey'in serbestlik ve askerden arındırma gibi prensipleri kabul etmesine rağmen İngiliz hükümetinin yetkili bir üyesiyle görüşemediğini belirtmekte ve İngiltere Hükümetini barış yolunu tıkamakla suçlamaktaydı (Jaeschke, 2001, s.61). Benzer bir eleştiri muhalefet tarafından da dile getirilmekteydi. Muhafazakâr Parti milletvekillerinden Aubrey Herbert, Büyük Taarruz'un başlamasının ardından *Times*'ta çıkan yazısında hükümeti Fethi Bey'in olağanüstü önemli barış önerisiyle ilgilenmemekle ve savaşa yol açmakla itham etmişti (Jaeschke, 2001, s. 61). Bunların yanı sıra, yine Lloyd George'un başbakanlık görevini üstlendiği 1916-1918 arasında kurulan koalisyon hükümetinde Savaş Bakanı olarak yer alan ve ikinci Lloyd George koalisyonu düştükten sonra Ekim 1922'de bu görevi tekrar üstlenecek olan Edward Stanley Derby de vaziyetten Lloyd George'un "Yunanlılara olan çılgınca aşkını" sorumlu tutmaktaydı. Lord Derby, Fethi Bey'e yöneltilen Lord Curzon'un şehir dışında olduğu bahanesini talihsiz ve içler acısı olarak değerlendirirken, Lloyd George'un 4 Ağustos tarihli parlamento konuşmasına atıf yaparak, "Türklerin böyle bir konuşma yapan adamla müzakere etmesini nasıl bekleyebilirsiniz?" diye sormaktaydı (Morgan, 1979, s. 322).

Lord Curzon'un kişisel evrakları arasında 14 Eylül 1922 tarihinde, Kral'a yazılmış bir mektubun kopyası bulunmaktadır. Büyük Taarruz'a ilişkin son gelişmelerin de ele alındığı bu mektupta Curzon'un, Fethi Bey'in Londra ziyaretine ilişkin basında çıkan haberlere dair açıklamalarda bulunması, Fethi Bey'in Londra diplomasisinin yarattığı havanın Britanya tahtına kadar ulaştığını ve mevcut İngiltere Hükümetini Buckingham nezdinde de zora soktuğunu göstermektedir. Curzon'un bahsi geçen mektupta, Fethi Bey'in Londra tecrübesine ilişkin açıklamalarının aldatıcı bir mahiyet taşıdığını ve bir plan dâhilinde yapıldığını belirtmesi¹⁷ ise konumuz açısından ayrıca önemlidir.

Fethi Bey'in yürüttüğü diplomasinin Londra'nın sınırlarını aştığını ve Avrupa'daki genel etkâri de etkilediğini görmekteyiz. Bu noktada Büyük Taarruz'un başlamasının ardından İngiltere için durum Avrupa kamuoyu nezdinde de olumsuz bir hal almıştır. Büyük Taarruz devam ederken 10 Eylül 1922 tarihinde, İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Sir R. Graham Dışişleri Bakanına gönderdiği bir yazıda, İngiltere'nin görüş ve taleplerini öğrenmek için yetkilendirilen ve Mustafa Kemal Paşa'nın samimi ve güvenilir bir arkadaşı olan Fethi Bey'in Majestelerinin Hükümeti tarafından kabul edilmemesinin başta Mustafa Kemal olmak üzere

¹⁷ TNA/FO 800/157, Copy of a Letter to the King from Lord Curzon, 14 September 1922.

Türkler tarafından derin bir teessüfle karşılandığını ve bu durumun İtalya’da da gündemi meşgul ettiğini bildirmektedir.¹⁸

Lord Curzon Graham’a verdiği cevapta, Majestelerinin hükümetinin Fethi Bey’i kabul etmemesinin Türklerde yarattığı derin teessürü abes ve manasız olarak değerlendirmektedir. Curzon’a göre, Türklerin bu girişimdeki hedefi, Fethi Bey üzerinden son aktivitelerinin - Taarruz’un- sorumluluğunu Majestelerinin Hükümetine atmaya çalışmaktan ibarettir. Fakat buna rağmen Lord Curzon, Fethi Bey’in Londra ziyaretine ilişkin sorulara şu esaslar dâhilinde cevap verilmesini de talimatına eklemektedir:

Fethi Bey’in Mustafa Kemal tarafından özel bir misyonla gönderildiğine dair önceden Ankara tarafından bir bildirim yapılmamıştır. Kaldı ki geçen martta saatlerimi verimsiz görüşmelere harcadığım Yusuf Kemal Bey gibi hükümetin Dışişleri Bakanı da değildir. Başbakanın görüşme talep etmemiştir ki Majestelerinin Hükümeti onu geri çevirmiş olsun. Tüm bunların yanı sıra özel kalemimle yaptığı görüşmeden sonra, tedavi gördüğüm için kendisini şahsen kabul etmem mümkün olmadığından Sir W. Tyrrell ve Mr. Lindsay’e beyanatta bulunmak için özel olarak Dışişleri Bakanlığı’na davet edilmiştir. Bu görüşmelerde de Fethi Bey’in Misak-ı Millî dışında hiçbir önerisinin bulunmaması ve Misak-ı Millî kapsamının dışına çıkmaması görüşmeleri sürdürmenin gereksiz olduğunu düşündürmüştür. Dahası müttefik güçlerin yüksek komiserleriyle Türk ve Yunan temsilcilerinin katılacağı bir konferans düzenleme evresinde müttefik güçlerden birinin Kemal ile müzakerelere girişmesinin ittifaka aykırı bir tutum olarak değerlendirilebileceği de aşikârdır. Gerektiğinde bu minvalde cevap veriniz.¹⁹

Lord Curzon’ın Fethi Bey krizine ilişkin bu talimatı, İngiltere’nin Roma Büyükelçiliğinin yanı sıra İstanbul, Atina ve Paris Büyükelçiliklerine de gönderilmiştir.²⁰

Lord Curzon’ın talimatına Graham’ın verdiği yanıt ise, gelinen durumu ve Fethi Bey’in Londra’da yürüttüğü diplomasi başarısını ölçmemiz açısından faydalı olabilir. Hikâyenin Fethi Bey tarafından anlatılan versiyonunun Avrupa’da oldukça yayıldığını ve tüm kamuoyunun Fethi Bey’in açıklamalarına inandığını belirten Graham, kendisine gönderilen esasları bireysel diyaloglarda kullanabileceğini; fakat tüm İtalyan basınının yanında yer aldığı Fethi Bey’le basın üzerinden polemige girerse zararlı çıkacağını açıkça dile getirmektedir. Graham’a göre bu durumda Dışişleri Bakanı düzeyinde bir kamuoyu açıklaması gerekmektedir.²¹

Lord Curzon’un kişisel evrakı arasında yer alan “Press Notice 23 Eylül 1922” başlıklı basın açıklaması Graham’ın anlattıklarına Curzon’ın da ikna olduğunu göstermektedir. Bahsi geçen açıklama şu biçimdedir:

¹⁸ TNA/FO 424/254, No: 325, Sir R. Graham’dan Marquess Curzon of Kedleston’a, 10 Eylül 1922, Roma.

¹⁹ TNA/FO 424/254, No: 354, Marquess Curzon of Kedleston’dan Sir Graham’a, 13 Eylül 1922, Londra.

²⁰ TNA/FO 424/254, No: 354, Marquess Curzon of Kedleston’dan Sir Graham’a, 13 Eylül 1922, Londra.

²¹ TNA/FO 424/254, No: 370, Sir R. Graham’dan Marquess Curzon of Kedleston’a, 14 Eylül 1922, Roma.

Ülke içi ve ülke dışı basında, Fethi Bey'in -Ankara hükümetinden bir temsilci-Londra'ya yaptığı son ziyarete ilişkin görülen yalan yanlış açıklamalar ve Türklerin giriştikleri son hamlelerdeki sorumluluğu Majestelerinin Hükümetine atma teşebbüsü göz önünde tutulduğunda aşağıdaki gerçeklerin bilinmesi elzem hale gelmiştir:

Fethi Bey Ankara Hükümetinin Dışişleri Bakanı değildir, Londra'da bulunduğu dönemde ne kendisi Başbakanı görmek için bir maruzatta bulunmuş ne de Majestelerinin Hükümeti kendisini geri çevirmiştir. Bilakis, Lord Curzon, kıtadan henüz dönmüş ve halen ülke içerisinde tedavi görmekteyken Fethi Bey'e hususi bir mesaj göndermiş ve daha önce de kabul edildiği Dışişleri Bakanlığı'na gelmesini ve Dışişleri Bakanı'na iletilmesi için görüşlerini ayrıntılı olarak beyan etmesini rica etmiştir. Böylelikle kendileri görüşlerini Hariciye Müsteşarı ve Doğu Departmanı müsteşar yardımcısına beyan etmiştir.

Bu görüşmelerde Fethi Bey'in Misak-ı Millî hükümlerinin ötesinde bir önerisinin bulunmadığı görülünce görüşmeleri sürdürmenin, özellikle de Majestelerinin Hükümetinin müttefik güçlerin yüksek komiserleriyle Türk ve Yunan temsilcilerinin katılacağı ortak bir konferans hazırlığında olduğu bir zamanda ve Mustafa Kemal ile herhangi bir gücün birebir müzakere etmesini her zaman müttefik dayanışmasına aykırı olarak telakki ettiğinden gereksiz olduğunu düşünölmüştür.

Mülakatın sonunda Fethi Bey kendisine verilen fırsat ve ziyareti sırasında gösterilen nezaket için Lord Curzon'a şükranlarını sunmuştur.

Ankara Hükümetinin mevcut Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in Mart ayında İngiltere'de bulunduğu sırada Lord Curzon tarafından kabul edilmediği de doğru değildir. Bahsi geçen Türk Bakan Dışişleri Bakanı ile toplamda aşağı yukarı beş saati bulan üç uzun görüşme gerçekleştirmiş ve görüşme vuku bulduğu zamanda basına da duyurulmuştur.²²

Sonuç

Türk dış politikası literatüründe, Fethi Bey'in Londra ziyaretinin son bir barış teşebbüsü olduğu ve bu teşebbüsünün olumsuz sonuçlanmasıyla Ankara'nın taarruz kararı aldığı fikri yaygındır. Bu yaygın kanıya, büyük ölçüde, Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz'un ardından Ekim 1922'de verdiği demeçte Fethi Bey'in bu ziyaretini savaşa kansız son verme girişimi olarak göstermesi kaynaklık etmektedir (Borak, 1990, s. 383; Babaoğlu, 2021, s. 354).²³ Bahsi geçen demecin ilgili kısmı şu biçimdedir:

²² TNA/FO 800/157, Press Notice, 23 Eylül 1922.

²³ Ali Birinci (2018) *Tarihin Kara Kitabı* adlı eserinde Cemal Kutay tarafından yayına hazırlanan *Üç Devirde Bir Adam* isimli kitaba ilişkin Ali Fethi Bey'in kızı Nermin Kırdar'ın bazı değerlendirmelerine yer vermektedir. Buna göre Nermin Kırdar, kitabın otobiyografi şeklinde neşredilmesinin bazı yanlış anlaşılmalara yol açabileceğini belirtmekte ve kitapta yer alan "Serbest Fırka Olayı" başlığı altındaki bölümü doğrudan Fethi Bey'in kaleme aldığını, diğer kısımları ise Fethi Bey'in yazmadığını belirtmektedir. Birinci ve Kırdar'ın bu eleştirileri Fethi Bey'in Londra misyonuna ilişkin yapılan bazı çalışmalarda kitabın içerdiği bilgilerin inanılabilirliğinin sorgulanmasına yol açmıştır. Bkz. (Babaoğlu, 2021, s. 353). *Üç Devirde Bir Adam* kitabı incelendiğinde yazım tekniği açısından, "Serbest Fırka Olayı" başlığıyla kitabın diğer kısımlarının farklılık gösterdiği hemen belli olmaktadır. Serbest Fırka Olayı başlığı altında birinci şahıs anlatımı kullanılırken ve ilgili bölüm Okyar'ın ağzından nakledilirken diğer başlıklarda Fethi Bey'in anı ve belgeleri Kutay'ın sık sık araya girdiği bir anlatımla sunulmaktadır. Bunun yanı sıra ne Kırdar'ın ne de Fethi Bey'in ailesinden birinin kitabın içerdiği bilgilerin doğruluğuna yönelik bir eleştirisi bulunmaktadır. Tartışma çalışmanın sınırları aşmakla beraber, çalışma içerisinde herhangi bir kuşkuya yer kalmaması için kitabın ilgili yerinde verilen bilgilerin, Fethi Okyar'ın ailesi tarafından anılarına dayanılarak yazılan diğer kitaplar ve dönemin tanıklarının kaleme aldığı anılarla teyit edildiğini belirtmekte fayda olabilir.

Binaenaleyh Efendiler, kuva-yi askeriyemizi istimal etmeden evvel kan dökmeye sebebiyet vermeksizin meseleyi muslihane halletmek için teşebbüs yapmak da ayrıca bir vazife idi. Bu vazifeyi ifa etmek için, her türlü tedabire tevessül olundu. Bircümle siyasi teşebbüsler icra edildi. Bu cümleden olmak üzere, en kıymetli arkadaşlarımızdan hüsnü tetkikma ve isabet-i nazarına fevkalâde emniyet ve itimad ettiğimiz mühim ricali hükümetimizden Fethi Beyefendi Hazretlerini Londra'ya kadar göndermiştik. Müşarünileyh, gerek Londra'da ve gerek diğer büyük devletler payitahtlarında bircümle ricali siyasiye ile görüşmek ve müzakerata girişmek ve tesisi sulh için, her şeyi yapmak için, salâhiyet-i kâmileye malik bulunuyordu... Binaenaleyh; Fethi Beyefendi kanaat-i katîyesini hükûmete bir raporla bildirdi ve dedi ki : 'Makasid-ı milliyemizin istihsalı, ancak faaliyet-i askerîye ile kabil olabilecektir. Başka tetkika, başka tefsire mahal yoktur.' Bittabi Fethi Beyefendinin bu sözüne ve bu kanaatine iştirak etmek lâzım geliyordu... (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, 2006, s. 266).

Fakat bu noktada Fethi Bey'in neşredilen anıları ve dönemin tanıklarının naklettikleri bir yana, Fethi Bey'in girişimini Ankara'nın savaşa kansız bir biçimde son vermeye yönelik bir çabası olarak göstermenin Mustafa Kemal Paşa'nın hedeflerinden biri olduğu da unutulmamalıdır. Fethi Bey'in Londra misyonu çerçevesindeki görev tanımı içerisinde bu yönde kamuoyu oluşturmak mühim bir yer kaplamaktaydı. Nitekim yukarıda, Fethi Bey'in anılarındaki ilgili bölümlere referansla, Mustafa Kemal Paşa'nın, Fethi Bey'den İngiltere nezdinde barış imkânı arandığı izlemine vererek taarruzun gizliliğine diplomatik yolla katkı sağlamasını ve bunun yanı sıra Türk halkına istiklal mücadelesinde savaştan başka bir imkân bırakılmadığı yolunda da bir kamuoyu oluşturmasını talep ettiği görülmüştür. Bu dönemde sadece Mustafa Kemal Paşa değil, Milli Mücadelenin önde gelen birçok ismi, Misak-ı Millî esasları çerçevesinde bir barışa kan dökmeden ulaşmanın, başta İngiltere olmak üzere müttefik devletler, Ankara'yı oyalayarak Sevr'e yakın bir anlaşmayı kabule mecbur bırakma yolu izlediklerinden dolayı mümkün olmadığında hemfikirdi. Bu noktada Fethi Bey'in görevi bu durumu dünyaya ispat etmektir.

Diğer taraftan Fethi Bey'in Londra misyonunun hedeflerini değerlendirirken dönemin siyasal konjonktürünü de akıldan çıkarmamak gerekir. Bu noktada karşımıza çıkan en önemli olgu, Mart-Nisan 1922'de gerçekleşen nota teatilerinde, Anadolu'nun mütarekeyle eş zamanlı boşaltılması ve Edirne'nin Türkiye'ye bırakılması gibi Ankara'nın temel önceliklerini oluşturan konularda diplomasi sürecinin çıkmaza girdiğinin net bir biçimde ortaya çıkmış olmasıdır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa da *Nutuk*'ta Büyük Taarruz'a kadar müttefik devletlerle ciddi ve olumlu bir gelişmenin vuku bulmadığını, düşmanı silah yoluyla işgal ettikleri bölgelerden çıkarmadıkça ve kudret-i milliye fiilen ispat edilmedikçe diplomasi alanında ümide kapılmanın gerçekçi olmadığına ilişkin kanaatlerinin kat'î olduğunu belirtmekte ve haziran ortasında taarruza karar verdiğini yazmaktadır. Bu noktada taarruzu oluşturan koşulları Fethi Bey'in

Londra ziyaretinden ziyade Mart 1922'deki Paris önerileri ve akabinde gerçekleşen görüşmelerde aramak daha rasyonel bir açıklama zemini sunabilir.

Buna mukabil Fethi Bey'in misyonun başarısızlığa uğradığına dair gönderdiği telgrafın Mustafa Kemal Paşa'nın saldırı emrini vermesine yol açtığı söylemi, Jaeschke'nin (2001, ss. 61-62) "çoktan beri hazırlanmakta olan harekât, Londra'dan gelecek bir haberle durdurulacak değildi" cümlesiyle ifade ettiği üzere pek de akla yatkın görünmemektedir. Bilal Şimşir'in ortaya çıkardığı belgelerden Mustafa Kemal Paşa'nın demecinde bahsettiği telgrafın 25 Ağustos civarı gönderildiği anlaşılmaktadır (İngiliz Belgelerinde Atatürk, 2000, No: 192, ss. 421-422). Büyük Taarruz harekâtı ise hatırlanacağı üzere 26 Ağustos 1922'de sabah saat 05'te başlamış, bununla beraber, 27-30 Temmuz arasında Taarruzun bütün ayrıntıları tespit edilmişti (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1973, s. 182). Mustafa Kemal Paşa da *Nutuk*'ta, 27-28 Temmuz gecesi, Akşehir'de Fevzi (Çakmak) Paşa ile taarruz planını hazırladıklarını ve ardından Garp Cephesi Kumandanının 6 Ağustos'ta ordularına gizli olarak taarruza hazırlık emri verdiğini belirtmektedir (Atatürk, 2020, s. 580). Mustafa Kemal Paşa'nın Fevzi Paşa'yla taarruz planını hazırladıklarını belirttiği tarihte Fethi Bey henüz Londra'ya dahi ulaşmamıştır. Tüm bunlar bize Fethi Bey'in Londra misyonunu, Büyük Taarruz öncesi bir barış girişimden ziyade Büyük Taarruz'un gizliliğine diplomasi yoluyla katkı sağlama amacı taşıyan bir girişim olarak değerlendirmenin daha anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu noktada Fethi Bey'in Londra diplomasisinin hedefinde bulunan Dışişleri Bakanı Lord Curzon'ın, Roma Büyükelçisi ve Kral V. George ile yaptığı yazışmalarda taarruz harekâtını işaret ederek Fethi Bey'in Londra'daki faaliyetlerini planlı ve maksatlı olarak değerlendirmesi de önem arz etmektedir.

Son olarak Fethi Bey'in Londra misyonunun, İngiltere hükümeti aleyhine ve Ankara lehine kamuoyu oluşturma amacıyla da başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Fethi Bey'in Londra'daki faaliyet ve görüşmelerinden, Ankara hükümetinin mevcut dönemdeki İngiltere siyasetini, muhalefetin durumunu, koalisyon içi çatışmaları ve kamuoyunun tutumunu iyi analiz ederek bu sürece hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda muhatabının mevcut durumuna vakıf olan Fethi Bey yürüttüğü diplomasi neticesinde sadece İngiliz kamuoyunda değil Avrupa kamuoyunda da Ankara lehine bir hava yaratmayı başarmıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

İngiltere Ulusal Arşivi The National Archives, Foreign Office (F.O.)

TNA/FO 424/254, Konsolos Satow'dan Earl of Balfour'a, 18 Temmuz 1922, Beyrut.

TNA/FO 424/254, No: 325, Sir R. Graham'dan Marquess Curzon of Kedleston'a, 10 Eylül 1922, Roma.

TNA/FO 424/254, No: 354, Marquess Curzon of Kedleston'dan Sir Graham'a, 13 Eylül 1922, Foreign Office

TNA/FO 424/254, No: 370, Sir R. Graham'dan Marquess Curzon of Kedleston'a, 14 Eylül 1922, Roma.

TNA/FO 424/254, No: 426, Sir R. Graham'dan Marquess Curzon of Kedleston'a, 18 Eylül 1922, Roma.

TNA/FO 800/ 157, Memo. By Vansiltant, 2 Ağustos 1922.

TNA/FO 800/157, Copy of a Letter to the King from Lord Curzon, 14 Eylül 1922.

TNA/FO 800/157, Press Notice, 23 Eylül 1922.

İngiltere Parlamento Tutanakları House of Commons Hansard Archives

House of Commons Hansard Archives, HC Deb, 30 May 1922, Vol. 154, cc2027-54, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1922/may/30/near-east#>

House of Commons Hansard Archives, HC Deb, 04 August 1922, Vol. 157, cc1986-2008<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1922/aug/04/near-east>

Yayınlanmış Arşiv Kaynakları

İngiliz belgelerinde Atatürk (1919-1938), cilt 4, Ekim 1921-Ekim 1922. (2000). yay. haz., B. Şimşir. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akşin, A. (1991). *Atatürk'ün dış politika ilkeleri ve diplomasisi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Aralov, S. İ. (2020). *Bir Sovyet diplomatının Türkiye anıları 1922-1923.* (H. A. Ediz, çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Atatürk, M. K. (2020). *Nutuk.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Atatürk'ün söylev ve demeçleri I-III. (2006), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.

Babaoğlu, R. (2021). Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey'in (Okyar) Londra misyonu örneğinde Milli Mücadele'nin ikili diplomasi boyutu. T. F. Ertan ve H. Dinçer (ed). *Dördüncü uluslararası Sakarya meydan muharebesi ve Haymana sempozyumu (11-12 Eylül 2019)* (ss.347-366). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını.

Balkaya, İ. S. (2003). Büyük taarruz öncesi İngiltere nezdinde barış girişimleri ve Türk bağımsızlık mücadelesinin Avrupa kamuoyuna duyurulması. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19(57), ss. 1115-1131.

Balkaya, İ. S. (2005). *Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bayur, Y. H. (1973). *Türkiye devletinin dış siyasası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Baytok, T. (1970). *İngiliz kaynaklarından Türk kurtuluş savaşı*. Ankara: Başnur Matbaası.

Birinci, A. (2018), *Tarihin kara kitabı*. İstanbul: Kopernik.

Borak, S. (1990). Mustafa Kemal Büyük Taarruz gününü bütün dünyadan nasıl gizli tuttu?, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 6(17), ss. 381-390.

Churchill, W.S. (1929). *The world crises: the aftermath*. London: Thorntorn Butterworld Litimed.

Cebesoy, A. F. (2002). *Siyasî hâtıralar Büyük Zafer'den Lozan'a, cilt 1.* (O. S. Kocahanoğlu, yay. haz.) İstanbul: Temel Yayınları.

Çufalı, M. (1999). Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un iktidardan düşmesi Eylül-Ekim 1922, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15(45), ss. 802-803.

Duran, T. (1985). Meclis'ten zafere Mustafa Kemal. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, V, ss. 19-22.

Gönlübol, M. ve Sar, C. (1982). 1919-1939 dönemi. M. Gönlübol vd. (ed). *Olaylarla Türk dış politikası* (ss. 1-132). Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.

Gönlübol, M. ve Sar, C. (2013). *Atatürk ve Türkiye'nin dış politikası (1919-1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013.

Gürer, C. A. (2021). *Atatürk'ün yaveri Cevat Abbas Gürer cepheden meclise büyük önder ile 24 yıl*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Jaeschke, G. (1989). *Türk Kurtuluş Savaşı kronolojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Jaeschke, G. (2001). *Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz belgeleri III*. (C. Köprülü, çev.). İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1978). *Türk-İngiliz ilişkileri (1919-1926)*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- Long, W. (1923). *Memories*, London: Hutchinson & Co.
- Mardin, Y. (1988). *Kocataş Yalısı anılarım*. İstanbul: Güryay Matbaacılık.
- Morgan, K. O. (1979). *Consensus and disunity: the Lloyd George coalition government 1918-1922*. New York: Oxford University Press.
- Okyar, A. F. ve Şarman, K. (2016). *Büyük günlerin adamı Fethi Okyar'ın hayatından kareler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Okyar, F. (1980). *Üç devirde bir adam* (C. Kutay, yay. haz). İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Okyar, O. (1985). Fethi Okyar'ın 1922 ve 1934-39 yıllarında Londra'da iki kez görevlendirilmesinin ışığında Türk-İngiliz ilişkilerinin savaş arası dönemdeki gelişimi. *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984* (ss. 61-64). Ankara: Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü.
- Okyar O. ve Seyitdanlıoğlu, M. (2014). *Atatürk, Okyar ve çok partili Türkiye: Fethi Okyar'ın anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sarıhan, Z. (2006). *Kurtuluş Savaşı günlüğü IV*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Saygı, T. (2011). *İngiliz Generali Townshend ve Türkler*. (yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Sonyel, S. (1991). *Türk Kurtuluş Savaşı ve dış politika II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tansel, S. (1974). *Mondros'tan Mudanya'ya kadar C. IV*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Şimşir, B. (1989). *İngiliz belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1922*. Ankara: Bilgi.
- Türkiye dış politikasında 50 Yıl: Kurtuluş Savaşımız*. (1973). Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü.
- Uzgel, İ. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2002). İngiltere'yle ilişkiler. B. Oran (ed). *Türk dış politikası Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne olgular, belgeler, yorumlar cilt 1: 1919-1980* (ss. 139-147). İstanbul: İletişim Yayınları.

Uzun, H. (2012). Sakarya Muharebesi sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Batı'daki diplomatik çalışmaları. H. Uzun ve N. Aysal (ed). *90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana* (ss. 295-332). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2012.